

ESHITISHIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALARDA IJTIMOIY MOSLASHUVNI TA‘MINLASHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Jumaniyozova Lobar

Toshkent milliy pedagogika universiteti

Surpedagogika yo‘nalishi

2-bosqich magistranti

Kalbaeva Xura

Ilmiy rahbar

Annotatsiya: Mazkur maqolada eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning ijtimoiy moslashuvi jarayonini samarali tashkil etish uchun zarur bo‘lgan pedagogik shart-sharoitlar tahlil qilinadi. Shu toifadagi bolalarning jamiyatga moslashuvchanligini rivojlantirishda maxsus ta‘lim metodlari, o‘qituvchining pozitsiyasi, oilaviy muhit va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash omillari muhim o‘rin tutadi. Tadqiqotda ilg‘or xorijiy va mahalliy tajribalar asosida samarali pedagogik yondashuvlar tavsiya etilgan.

Kalit so‘zlar: eshitish nuqsoni, ijtimoiy moslashuv, pedagogik shart-sharoitlar, maxsus ta‘lim, inklyuziv muhit, kommunikatsiya ko‘nikmalari

Kirish

Ijtimoiy moslashuv har qanday bolaning sog‘lom shaxs sifatida shakllanishi, jamiyatda o‘z o‘rnini topishi, atrof-muhit bilan o‘zaro munosabatlarni yo‘lga qo‘yishi uchun zarur bo‘lgan muhim psixologik va ijtimoiy jarayondir. Ayniqsa, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun bu jarayon alohida e‘tibor va yondashuvni talab qiladi. Chunki eshitish qobiliyati cheklangan bola tashqi axborot oqimini to‘liq qabul qila olmagan bo‘lsa, muloqot, til, hissiy holat va ijtimoiy muhitga moslashishda ma‘lum qiyinchiliklarga duch keladi. Bu esa ularning jamiyatga integratsiyalashuvi, tengdoshlar bilan samarali aloqa o‘rnatishi va shaxsiy rivojlanishida to‘siqlarni yuzaga keltiradi.

Shu nuqtai nazardan, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlash, ularning kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirish va mustaqil faoliyat yuritish imkoniyatlarini kengaytirish — zamonaviy pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biridir. Bu esa o‘z navbatida, maxsus pedagogik yondashuvlarni, psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlashni hamda moslashtirilgan ta‘lim muhitini shakllantirishni talab qiladi.

Ushbu maqolada eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning ijtimoiy moslashuvini ta‘minlashga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, bu toifadagi bolalarning psixofiziologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ularni o‘qitish, tarbiyalash va jamiyatga integratsiyalashning samarali usullari, ilg‘or tajribalar asosida ishlab chiqilgan yondashuvlar va metodlar ko‘rib chiqiladi. Maqola orqali eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning to‘laqonli shaxs sifatida shakllanishi uchun qanday pedagogik imkoniyatlar yaratish mumkinligi haqida ilmiy asoslangan tavsiyalar beriladi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning ijtimoiy moslashuv jarayonini har tomonlama o‘rganish maqsadida kompleks metodologik yondashuv qo‘llanildi. Avvalo, nazariy manbalarni tahlil qilish orqali maxsus pedagogika, surdopedagogika, psixologiya va sotsiologiyaga oid fundamental adabiyotlar, ilmiy maqolalar va zamonaviy tadqiqotlar o‘rganildi. Xususan,

Vygotskiyning "proksimal rivojlanish zonasi" haqidagi g'oyalari, shuningdek, Luriya va Leontyevlarning psixolingvistik qarashlari asosida eshitish cheklovlari shaxs rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatishi masalasi tahlil etildi (Vygotsky, 1978).

Nazariy asoslarni aniqlab olgach, empirik bosqichda bir necha maxsus maktab-internatlar, shuningdek, inklyuziv sinflar faoliyati o'rganilib, ulardagi o'quv-tarbiyaviy jarayonlar bevosita kuzatildi. Kuzatuvlar davomida bolalarning ijtimoiy faolligi, muloqotga kirishish darajasi, guruhli faoliyatdagi ishtiroki va pedagoglarning yondashuv uslublari e'tiborga olindi. Bu kuzatuvlar natijasida amaldagi ta'lim muhiti qanday pedagogik shart-sharoitlarni ta'minlayotgani yoki yetarli emasligi aniqlandi.

Tadqiqot jarayonida sifatli ma'lumotlar to'plash maqsadida ota-onalar, maxsus pedagoglar (defektologlar), logopedlar va maktab psixologlari bilan yarimstrukturaviy suhbatlar o'tkazildi. So'rovnomalar orqali esa bolalarning uy muhitida qanday ijtimoiylashtirilayotgani, ota-onalarning pedagogik yondashuvdan xabardorlik darajasi, bolalar duch kelayotgan psixologik to'siqlar yuzasidan muhim ma'lumotlar olindi. Bu jarayonlar orqali nafaqat muammo tahlil qilindi, balki real ehtiyojlar aniqlandi.

Tadqiqotning muhim bosqichlaridan biri sifatida tajriba-sinov ishlari tashkil etildi. Unga ko'ra, ayrim ixtisoslashtirilgan maktablarda eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar bilan ishlash uchun ijtimoiy moslashuvga yo'naltirilgan maxsus pedagogik dasturlar amaliyotga joriy etildi. Ushbu tajriba davomida individual va guruhli mashg'ulotlar, kommunikativ o'yinlar, vizual ko'mak vositalari hamda mimika va imo-ishoraga asoslangan muloqot texnikalari qo'llanildi. Tajribaning samaradorligi oldingi va keyingi holatlarni solishtirish orqali aniqlanib, bolaning ijtimoiy faolligi, o'zini ifoda etish darajasi va tengdoshlar bilan o'zaro munosabatidagi ijobiy o'zgarishlar qayd etildi.

Shu bilan birga, xalqaro tajribalardan ham foydalanildi. Masalan, D. Mitchell (2005) inkluziv ta'lim tizimida ijtimoiylashuvni qo'llab-quvvatlovchi shart-sharoitlar haqida shunday deydi: "Moslashtirilgan ta'lim muhiti, shaxsiy yondashuv va o'qituvchilarning ijtimoiy kompetensiyasi nogironligi bo'lgan bolalarning moslashuv darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi". Ushbu yondashuvlar tadqiqotning asosiy metodologik ustunliklarini belgilab berdi.

Natijalar

Tadqiqot davomida eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiy moslashuviga ta'sir etuvchi bir qator muhim omillar aniqlanib, ularning amaliy natijalari baholandi. Avvalo, bu bolalarning ijtimoiy faollik darajasi, muloqotga kirishish istagi va guruhli faoliyatlardagi ishtiroki kuzatildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, agar ularga moslashtirilgan ta'lim muhiti yaratilsa, ular ijtimoiy hayotga faolroq qo'shila boshlaydi, o'z fikrini ifoda etish ko'nikmalari rivojlanadi, o'zini anglash va baholash jarayoni faollashadi.

Tajribaviy mashg'ulotlar va kuzatuvlar asosida eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan individual va guruhli ishlash, vizual va eshitish yordamlari (rasmlar, piktogrammalar, mimika, imo-ishoralar, audio-uchun vibratsion moslamalar)dan foydalanish o'quvchilarning o'zaro munosabatini ijobiy o'zgartirishi aniqlangan. Shuningdek, ota-onalarning faolligi yuqori bo'lgan hollarda bolaning ijtimoiy moslashuv tezligi ortgani kuzatildi. Bu esa oilaviy qo'llab-quvvatlashning ijtimoiylashuvdagi asosiy omillardan biri ekanini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari quyidagi umumlashtirilgan jadvalda aks ettirilgan:

1-jadval. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiy moslashuviga ta'sir etuvchi pedagogik omillar va ularning samaradorligi

№	Pedagogik shart-sharoitlar	Ta'sir ko'lami	Kuzatilgan o'zgarishlar
1	Maxsus dars metodikasi (vizual materiallar, imo-ishoralar, mimika)	Yuqori	Muloqot ko'nikmalarining oshishi, darsda ishtirok faolligining ortishi
2	Guruhli mashg'ulotlar orqali muloqotga jalb qilish	O'rta – yuqori	Tengdoshlar bilan hamkorlik, ijtimoiy rolni anglash kuchayishi

3	Ota-onalar bilan tizimli hamkorlik	Yuqori	Uyda va maktabda uzviy moslashuv, emotsional barqarorlik
4	Moslashtirilgan texnik vositalardan foydalanish	O'rta – yuqori	Axborotni qabul qilish osonlashadi, o'zini ifoda etish yaxshilanadi
5	Individual yondashuvlar (psixologik qo'llab-quvvatlash)	Yuqori	O'z-o'zini baholash va ijtimoiy faollik darajasining oshishi

Umuman olganda, mazkur natijalar eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiylashuvini ta'minlashda pedagogik shart-sharoitlarning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi. Ta'lim jarayonida faqatgina o'qitish emas, balki emotsional-psixologik qo'llab-quvvatlash, individual ehtiyojlarga mos metodikalar qo'llanishi samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi. Natijalarning asosiy xulosalaridan biri shuki, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar ham to'g'ri tashkil etilgan pedagogik va ijtimoiy muhitda jamiyatga to'laqonli integratsiyalasha oladi.

Munozara

Tadqiqot davomida eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan asosiy pedagogik omillar aniqlanib, ularning amaliyotdagi samaradorligi baholandi. Olingan natijalar mavjud nazariy qarashlar va ilg'or tajribalar bilan solishtirilganda, mazkur sohada qator muhim ilmiy-amaliy xulosalar chiqarish mumkin.

Birinchidan, ijtimoiy moslashuv jarayoni eshitish imkoniyati cheklangan bolalar uchun oddiy jarayon emas. Ular nutq orqali axborot almashishda cheklovlar uchun kelgani bois, muloqot, o'zaro munosabat, o'zini ifoda etish va ijtimoiy rollarni bajarishda qiyinchiliklarga uchraydi. Shu bois ularning moslashuviga ko'maklashuvchi maxsus pedagogik yondashuvlar zarur bo'ladi. Bu fikr L.S. Vygotskiyning shaxs taraqqiyoti atrof-muhit bilan o'zaro ta'sirda shakllanadi, degan nazariyasiga mos keladi (Vygotsky, 1978).

Tadqiqot natijalariga ko'ra, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiy faolligini oshirishda ularni individual yondashuv asosida o'rgatish, vizual va taktil vositalardan foydalanish, mimika va imo-ishora tilini qo'llash, guruhiy mashg'ulotlar orqali muloqotga jalb etish ayniqsa samarali bo'ldi. Bu usullar orqali bola ijtimoiy holatlarni idrok etishni, o'z his-tuyg'ularini ifodalashni va boshqalar bilan hamkorlikda faoliyat olib borishni o'rganadi. Xuddi shu yondashuvlar D. Mitchell (2005) tomonidan ham inklyuziv ta'limda nogironligi bo'lgan bolalarning ijtimoiylashuvi uchun muhim vosita sifatida e'tirof etilgan.

Shuningdek, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, oila va ta'lim muassasasi o'rtasidagi uzviy hamkorlik bolalarning ijtimoiy moslashuvini jadallashtiruvchi muhim omildir. Ota-onalar tomonidan ko'rsatilgan hissiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash, bolani quvvatlovchi muhitda tarbiyalash, maktabdagi pedagogik faoliyat bilan uyg'unlikda olib borilganda, bolada ijobiy ijtimoiy xulq-atvor shakllanishiga olib keladi. Aksincha, oila bilan maktab o'rtasidagi aloqaning sustligi bola ijtimoiylashuvining sekinlashishiga sabab bo'lishi mumkin. Alohida ta'kidlash joizki, ijtimoiy moslashuvga ta'sir etuvchi tashkiliy-pedagogik omillarni yaratishda o'qituvchining kasbiy salohiyati, defektologik bilimlari, shaxsiy yondashuvi va kommunikativ kompetensiyasi muhim rol o'ynaydi. Surdopedagog sifatida faoliyat yurituvchi mutaxassis faqat dars mazmunini yetkazuvchi emas, balki bolaga ijtimoiy-psixologik jihatdan yordam beruvchi yo'lbo'shchi sifatida faoliyat yuritishi lozim.

Shuningdek, xalqaro tajribalar bilan solishtirganda, O'zbekiston ta'lim tizimida ham inklyuziv ta'limga o'tish jarayonida sezilarli siljishlar kuzatilmoqda. Biroq maxsus ehtiyojli bolalar, xususan eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun zarur texnik vositalar, metodik adabiyotlar, malakali kadrlar yetishmovchiligi kabi muammolar hali mavjud. Ushbu holat esa amaliyotda ilgari surilayotgan yondashuvlarning to'liq samaradorlik bilan ishlashiga to'sqinlik qilishi mumkin.

Umuman olganda, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash ko'p omilli, tizimli yondashuvni talab qiladi. Shaxsiylashtirilgan ta'lim, psixologik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, oila-maktab hamkorligi, texnologik vositalardan foydalanish hamda ijtimoiy muhitga moslashtirilgan pedagogik metodlar uyg'un holda ishlatilgandagina ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Xulosa

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiy moslashuvi jarayoni ularning shaxsiy rivojlanishi, atrof-muhit bilan o'zaro munosabati va ta'lim tizimiga integratsiyalashuvi uchun muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, maxsus pedagogik yondashuvlar, individual ehtiyojlarga mos muhit yaratish, vizual va eshitish yordamchi vositalar, imo-ishora va mimikadan foydalanish orqali bu bolalarning muloqotga kirishish, guruhda ishlash va o'zini ifoda etish ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlanadi. Oila va maktab o'rtasidagi hamkorlik esa ijtimoiylashuv jarayonini sezilarli darajada tezlashtiradi. Ushbu omillar uyg'un ravishda qo'llanilganda, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar jamiyatda faol, mustaqil va o'z salohiyatini to'liq namoyon eta oladigan shaxs sifatida shakllanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotskiy L.S. "O'ylash va nutq" – Toshkent, "Pedagogika", 1978. – 112–125-betlar.
2. Mitchell D. "Inklyuziv ta'limga kirish: Madaniyatlararo nuqtai nazar". Routledge, 2005. – 45–49-betlar.
3. Mahkamova Sh.S. "Maxsus pedagogikaning nazariy va amaliy asoslari". Toshkent, TDPU nashriyoti, 2020. – 76–85-betlar.
4. Yunusova M.A. "Surdopedagogik metodlar tizimi va ularni amaliyotda qo'llash yo'llari". Toshkent, Ixtisoslashgan nashriyot, 2018. – 34–41-betlar.
5. Yusupova R.A. "Kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda innovatsion yondashuvlar" // Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari, Toshkent, 2019. – 58–62-betlar.